

Valóságelvű pedagógia

Gondolatok a könyvtárban

Mondják, hogy Bismarck kancellár háborús győzelmeit a német iskolamesterek készítették elő. Eppen elvégeztem a tanítóképzőt, amikor először olvastam ezt. A teremtését neki! Eszerint a német tanítók kardforgatásra, szuronyrohamra, gránátdobásra oktatták a gondjaikra bízott gyermekeket?

Nyakig merültünk már a háborúba, átéltem néhány bombázást, több kórház-vonatot láttam befutni a kolozsvári állomásra, végignéztem, hogyan cipelik le a szerelvényről a magatehetetlen sebesült, vak és béna katonákat, hallottam jajgatásukat. Eszembe jutott, be sokat hallottunk az iskolában a tanítói hivatás szépségéről. Népszolgálat, nemzetnevelés. Tótágast állt minden a fejemben.

Később aztán rendeződött ott egy és más. Mindenekelőtt a német pedagógusokat rehabilitáltam magamban. Ők fegyelmet, szorgalmat, közösségi szellemet és hazaszeretetet plántáltak tanítványaikba, az pedig más kérdés, hogy a vaskancellár és kaiserei (többet is végigszolgált) mire „hasznosították“ az ismert német erényeket.

Újabb idő teltével ismét átértékeltem vélekedésem. Akkor már tudtam, hogy a fegyelem lehet okatlan vakfegyelem is, hogy a hazaszeretetet a tejesstevériséggel együtt lehet élesztetni más népek és országok megvetésével, a közösségi érzést (egy kis militarista töltéssel) jól értékesítik háborúban mint „csapatszellemet“, bajtársi összetartást a zászlóaljok, ezredek, dandárok keretében.

Mégis, miként ébreszthető értelmes, nemes célzatú fegyelem, hogyan lehet hazafias érzést kelteni „übermensch“-tudat melléklete nélkül, s a közösség szolgálatára irányuló készséget mi mód lehetséges kifejleszteni anélkül, hogy cölöpökkel kertelnők el a személyiség kibontakozását? Mindez örök gondja bármely idők nevelőinek.

Ma pedig a szocialista országok neveléstudománya, lélektana vagy szociológiája az új társadalmi rendszer viszonyai közepette — és a közeljövő elvárásainak megfelelően — fokozott mértékben keres választ e kérdésekre. A kutatás sokpázmás volta, sugárirányulása híven vall e munka alaposságáról, a jelentőség tulajdonítás komolyságáról. Több könyvet — e kutatótevékenység természetét — tanulmányoztam át az utóbbi időben. Hazaiakat és külföldieket. Elemzik, fényszórózzák az említett kérdéseket, s egyetértenek abban, hogy a mai nevelés igen-igen bonyolult, sokfrontos küzdelem, nem kevés nehézséget kell legyűrni. Az ugyanis nem kétséges, hogy sokoldalú, gazdag lombozatú (és gyökérszerű) egyéniséget szükséges kivirágoztatni, és az is világos, hogy ez a személyiség kollektív érzelmű kell hogy legyen, amiből észelvéen fakad, hogy csakis (kisebb-nagyobb) csoportban bontakozhat ki, s (végső fokon) valamely közösség szolgálatában válik teljessé.

Mi mindent kell azonban „megemészteni“ addig? Mit szükséges a fölfogásban tisztázni s a gyakorlatban megtapasztalni, átélni, keresztülvinni? Tanítóknak és tanítványnak egyaránt.

Kezdjük talán a közösség fogalmával. A történelemnek (vagy talán magának az életnek) az iróniája, hogy a közösség fogalma majdnem egész emberi múltunk során összefonódott a harccal. Valamely közösség — lett legyen elnyomó vagy elnyomott, védekező, vetélkedő vagy támadó — mindig azért szerveződött meg, hogy kivívjon, elérjen valamit másokkal szemben. Persze, voltak nem harcos csoportok is (natúrális gazdálkodást folytató parasztcsalád, anabaptista közösségek), amelyek elsősorban munkavégzésre, gyermeknevelésre, művelődésre törekedtek, ámde ezek bizonyos fókig „maguktól“ alakultak ki, természetesen fejlődtek; ősi tapasztalat viszont, hogy amikor a közösségeket szervezni, irányítani, „megpolitizálni“ kezdték — akkor a háttérben (vagy már az előtérben is) harcos nekiveselkedés buzgólkodott. A szocialista rend történelmi érdeme, hogy — az osztálytalan társadalom létre-

hozására törekedően — az emberiség életében először szervez tömegesen kisebb és nagyobb közösségeket, egész népet, országot békés építő szándékkal, s ehhez nincs szüksége „veszélyérzet” keltésére, gyűlölet szítására, törekvése nem irányul mások ellen, hanem önműn jövőjének készit szállítás.

Nem könnyű igyekezet. A mai ember emlékezetében erősen él az említett történelmi tapasztalat emléke. Ki és mire használja a közösségeket, jóra vagy rosszra? E kérdéseket erősíti töméntelen mai tapasztalat is. Elég csak beülni a moziba, kézbe venni az újságot, nézni a tévét, hallgatni a rádiót, s tájékozódni a helyi háborúkról, tüntetésekről, forrongásokról — kiderül, hogy amaz egybefonódás a világ nagyobbik részén ma is fönnáll. Idehaza pedig nem egy — eredetileg nemes csengésű szép szó — fölös ismétlése, avatatlan hangoztatása s még egyéb járult hozzá mellékzöngék, hamis felhangok „kihallásához”. Mindebből — s még sok másból — ered, hogy a XX. század második felének embere, ha a közösség fogalmára gondol, ha bármily megjelenési módozatát látja — kritikusan fogadja azt. Ez ma világjelenség, s Európában csakúgy, mint a Csendes-óceán két partján, a pedagógia nagy gondja.

Amiből azután a többi is fakad: miféle cél seregeltet egybe bizonyos közösségeket; mely tartalom, törekvés edzi az összeverődöttséget vagy összehozottságot egységé, szervessé, tartóssá; mily külső és belső hatóerők nemessülhetnek nevelő tényezőkké? Az áttanulmányozott könyvek különféle megfontolások küszöbéről világítanak be a közösségek hajlékába, s fölillantásaik avagy fölhajtó aprómunkájuk nyomán fakadó meglátásaik más-más közösséglmények, pedagógiai javallatok kifejtését teszik lehetővé.

Több ezer vidéki és fővárosi iskolás körében végzett fölérés alapján von le következtetést Dumitru Bazac, Ion Dumitrescu, Fred Mahler és Virgiliu Radulian könyve*, amely az életeszmény fölöl közelíti meg az ifjú kialakulásának, nevelődésének (és nevelhetőségének) problémagöngyölégét. Körültekintő vizsgálódás, sokoldalú kutatás nyomán vázolják föl az eszmény hatóterét, erővonalait, s megszívlelendő tanulságokhoz jutnak. A szerzők szemléletmódjára, kutakodó indíttatására jellemző a párosság, a mindenüttvaló kettösséglátás. Ebben a szellemben, ha szólanak az eszményekről, kifejtik, hogy a fiatalság egyfelöl *azonosulni, felnöni* akar bizonyos eszményképekhez, de más vonatkozásban *meghaladásukra* is törekszik. Eszerint, ha rámutatnak arra, hogy az ifjú számára a vonzó eszmény (vagy ennek rokonszenves megtestesülése) *serkentően* hat, megemlítik, hogy a tévesen látott, ferdén bemutatott eszmény *taszít, lankaszt*. Ha azt fejtegetik, hogy az eszmény megismertetése mily fontos nevelő föladat, azt is bizonyítják, hogy a túlzottan ajánlott, erőltetett, unos-untalan fölmutatott eszmény negatív „pedagógiai hatást” válthat ki a közönytől az utálatig terjedően. Eme kétarcúság párviadalából emelnék ki eszmeffutatásunk köreihez szorosabban tapadó néhány gondolatot.

A nevelői passzivitással szemben a szerzők fölétlenül az aktivizmust vállalják. A tétlenség, a kivárás, a magától való kialakulás elvének hangoztatása és érvényesítése szerintük még az oly problematikus kamaszokban is káros, és mulasztáshoz, hiányok kialakulásához vezet. Egyértelműen arra a belátásra jutnak, hogy a serdülő fiatal „jó néven veszi” a támogatást. Persze nem az oktrojálást, hanem a segítséget, nem a kioktatást, hanem a tanácsadást, nem az egyoldalú leckeíztetést, hanem az elbeszélgetést; így vagy úgy, de az eszményről, a követendő célról, az élete értelméről szívesen hallgatja a tájékoztatást, készséggel vall, vitázik. Ebben a beállításban pedig a kisebb-nagyobb közösségek különös jelentőséget nyernek. Ugyanis a csoport (mint közeg) szoros összefüggésben áll, különösen a serdülő szemében, az eszménnyel (mint céllal). Kissé egyszerűsítve: úgy tűnik, annál vonzóbb az eszmény, hatóereje annál buzdítóbb, minél erősebb, életképesebb (avagy meghittebb), összeforrottabb közösség vallja magáénak. Amiből nyilvánvalóan sarjadzik a következtetés: valós, értékes és egészséges eszmények irányába ilyen jellegű közösségek sodrása vezet. Ugyanezt hangoztatja — más megközelítésben, a társadalmi rendszer, tapasztalat és gyakorlat összefüggésében Nicolae S. Dumitru könyve** is; a társadalomban végzett munka a legfontosabb tapasztalatot nyújtja az embernek egyénisége kialakításában éppen úgy, mint közösségi jövője megteremtésében.

Jó ideje olvasgatom a magyarországi népi kollégiumokról szóló könyveket***. Tudtam, hogy készülnek, szerkesztőikkel többször is elbeszélgettem, ismerem előz-

* Dumitru Bazac—Ion Dumitrescu—Fred Mahler—Virgiliu Radulian: Geneza și dinamica idealului în adolescență. Editura Scrisul românesc. Craiova, 1974.

** Nicolae S. Dumitru: Sistem social, praxis, experiment. Editura științifică. Buc., 1974.

*** A valóság pedagógiája. Közösségi nevelés a népi kollégiumokban. Tankönyvkiadó. Bp., 1975.; Sej, a mi lobogókat fénys székét fűjják... Akadémiai Kiadó. Bp., 1977.; A népi kollégisták útja 1939—1949. Statisztikai Kiadó. Bp., 1977.

ményeiket (magam is népi kollégista voltam a kolozsvári Móricz Zsigmond kollégiumban), azt se téveszttem szem elől, hogy nagyobb vállalkozás termékei, átfogó sorozat első kötetei, vártam már nagyon e fecskéket, most mégis, mégis, de nagyon fura mód viszonyulok hozzájuk! Kézbe veszem mind a hármat sorra, s átugrok kerek harminc esztendő, kikapcsolom az időt, helyeslek és ellentmondok a dokumentumoknak, jelentéseknek.

A kötetek azonban nem öncélú múltbamerülést, hanem alkotó máhozfordulást jelentenek.

Többek között azt kérdezik: miként hasznosítható napjainkban a neveléstörténelemnek ez a mostanig sugárzó közelmúltú szakasza?

Fogas kérdés. Egykori kollégisták és mai miniszterek, egykori kollégisták és mai írók, egykori kollégisták és mai egyetemi tanárok, egykori kollégisták és mai — mert ilyen is van — kétkezi dolgozók, családanyák keresik rá a választ.

Okos válaszokat olvashatunk. A hajdani és a mai nevelésügyet egyaránt jól ismerő szerzők elmékedéseit, a neveléstudomány elvi és gyakorlati dolgai közt egyformán otthonos tanulmányírók fejtegetéseit. Fője Géza például kerek perec ki mondja: „az ifjúsági kollégiumoknak ez is hivatásuk [...] a tudásból, amit kapnak, már egyetemi hallgató korukban adjanak át a népnek, a dolgozó tömegeknek. Mert ha hozzászoktak egyetemi hallgató korukban ehhez, később, ha végeznek, komoly hivatástudattal lépnek az életbe, és nem úgy, mint sokan, akik azt mondják, tulajdonképpen az a fontos, hogy mielőbb egy gépkocsim legyen.“ Gosztonyi János, *A valóság pedagógiája* című kötet egyik szerkesztője úgy véli, hogy „a kollégiumi közösségeket összetartó legnagyobb erő a társadalmi-politikai harcban, a közéletben való aktív részvétel volt. [...] A népi kollégiumok megbizonyították, hogy igazi személyiségformálás csak a közösségben, a közösségért végzett tevékenység által lehetséges.“ A kollégiumi nevelés lényegét megszabó pedagógiai elveket Pataki Ferenc így összegezi: a valódi és étellel teli, nem formalizált és nem manipulált közösségi önkormányzás, a társadalom forradalmi erőivel vállalt tudatos szolidaritás, a nyílt beszédű és föltétel nélküli kollektivitás, a nevelés tartalmának és formáinak következetes valóságorientációja, a valóságelvű és kritikus, racionalista szemléletmód, a társadalmi és személyes távlatok tisztasága és a nevelés formáinak a fiatal kor pszichológiájához igazodó kidolgozása. Pataki végül elvi jellegű, összegező tanulság levonására is vállalkozik: „A kollégiumokban megvalósult közösségi nevelés átfogó rendszere, általános irányulása és belső logikája, pedagógiai szellemisége, a fiatal közösségek társadalmunkban való jelenlétének módja az, ami ma is méltó lehet a követésre, s a mai nevelőmunkához is hasznos forrásként szolgálhat.“

A kérdés azonban kérdés marad, s engem épp a népi kollégiumok fejlődésének, egyáltalán az efféle kollégiumrendszer kialakulásának ismerete emlékeztet a legdöntőbb s egyben legkérdésesebb mozzanatra: az adaptálódásra, a korszak követelményeihez és körülményeihez történő rugalmas igazodásra. Hiszen mi sem bizonyítja hívebben, mint a népi kollégiumok története, hogy valamely egyetemes, európai, nemzetközi tapasztalatot miként lehet nemzetivé, a korszak szülöttjévé, egy nép és egy ország jellegzetes kincsévé tenni.

Sok százados múltra tekint vissza a kollégiumrendszer. Különösen a protestáns országok iskoláihoz kapcsolódón jöttek létre olyan diákokthoz, amelyek nem pusztán lakásul szolgáltak, hanem többet, külön internátusi nevelést is nyújtottak. Idő múltán nem egy tanintézetben ez a külön nevelés olyan jelentőséget nyert, mint a tantermekben folyó oktatás, hiszen a nevelők idejekorán fölismerték az éveken át együtt élő kis közösségek összefogó erejét, önnevelő képességét. És szolgáltak lényeg e kollégiumok, szemináriumok polgári vagy egyházi célokát, valamely osztály vagy réteg érdekeit, de tény, hogy „válogatott“ seregeket bocsátottak útjukra. A párizsi École Normale Supérieure ilyen példáját követte az Eötvös-kollégium. Nem kevés jó koponyát művelt ki, de bizony kevesek hasznára.

A harmincas évek végén, negyvenes évek elején kialakuló és megalakuló kollégiumok célkitűzését az a dilemma határozta meg: „Neveljen-e a parasztság urakat?“ E kérdés jegyében nagy sajtóvita alakult ki, s a válasz egyértelmű nem volt. Csakis a népből jövő és a nép szolgálatában maradó értelmiségiek nevelése lehet a cél.

Ami a háború után következett be, az messzemenően a népi kollégiumi rendszer életképességét bizonyította. Nemcsak abban a tekintetben, hogy a maroknyi csoportból tízezres népi kollégista réteg lombosodott ki, nemcsak abban a tekintetben, hogy kevés kivételtől eltekintve mind-mind a legszegényebb dolgozók gyermekei kaptak otthont és nevelést ez intézetek falai közt, hanem leginkább abban, hogy miközben maguk is fáztak, éheztek — földet osztottak a parasztságnak, mun-

kásokat tanítottak, lapot szerkesztettek, otthon és külföldön dolgoztak a vasutak, hidak helyreállításában, s mindezt nemcsak szűkös anyagi helyzetben tették, hanem olykor-olykor rágalmak és gyanúsítások közepette.

Be sokat mondanak minderről az egykori „szolgálatos naposok“ rövid jelentései, a hazaküldött levelek, a tanácskozásokon fölvetett jegyzőkönyvek. Születési anyakönyvi kivonatok mind: az új rendszer, az új értelmiség, az új nevelési koncepció és gyakorlat keresztlevelei. Történész, politikus, nevelő vagy szociológus a maga módján értelkelheti a dokumentumokat, én ezúttal csupán olvasóként igyekszem továbbgondolni egyet-mást. Sok észrevétel húzódik meg ez írásokban a kollégiumok autonómiájáról és öntörvényű jellegéről, belső fejlődési folyamatokról vagy a diákok öntevékenységről, és — visszatérve az elején fölvetett gondra — kérdem: a kollégiumi nevelés eme értékei közül mi építhető be a mába? Kétségtelen, hogy a fenti sajátságok nélkülözhetetlenek az egészséges közösség kialakításához, azonban főleg a belső életre vonatkoznak „önépítkezésre“. Szerintem azonban a népi kollégiumok leggazdagabb öröksége adaptációs készségük: az adott korszakhoz, országhoz, néphez, szakmához, képzettséghez igazodó nagyfokú alkalmazkodókészség, alkotó (tehát változtatásra is törő) viszonyulás.

Csakhogy éppen ebből a készségből ered a fő probléma is. A népi kollégiumi rendszer a háborút követő években bontakozott ki. Rombadólt ország, éhezés, zűrzavar, tőkés gazdálkodás. Ma viszont, a szocialista társadalomban más, egészen más az ország helyzete s a diákság élete. A korszakhoz igazodás, a pedagógiai realizmus kérdése ilyen megfogalmazásban válik döntővé, s a kérdés így vetődik föl: melyek a mai gondok, föladatak, mihez kell hozzálátni, hozzáidomulni?

Távol áll tőlem a föladatválaszolás. Inkább csak jeleznek, kérdeznék. A közösségkialakítás nagy fontosságát ma döntő társadalmi változások húzzák alá. Kik is éltek valaha tömegszállásokon? A diákság, katonaság, szerzetesek. Együttvéve is a hajdani társadalom igen kis hányada. Ma viszont valóságos „diákvárosok“ léteznek egyetemi központjaink körül, nem szólva középiskolás otthonokról, napközikről. A fejlődő tanúgy a fiatalság egyre nagyobb részét helyezi el mind huzamosabb időre diákinternátusaiban. De az iparosítás, városbaáramlás nyomán számottevő dolgozó, öreg és fiatal, férfi és nő lakik a munkatelepek, üzemek, vállalatok közös otthonaiban. Százerek, milliók több évig tartó, kikerülhetetlen életformája lett a tömeglakás. És kérdés, milyenek ezek a közösségek?

Nemzetközi statisztikák igazolják a tagadhatatlan tény: a legényszállások, leányotthonok, minden rendű-rangú tömeglakások nem kevés gondot okoznak az alkoholizmus elleni küzdelemnek éppúgy, mint az erkölcsrendészetnek. A szüleiktől, falujuktól elszakadt fiatalok, a családjuktól távol élő férfiak nem lelik helyüket, unatkoznak, a tömegszállás mint otthon nem mindig lakályos, nem vonzó, elvágynak hát, s hívogatja őket a kocsmá, a kábítószert, a prostitúció stb. Mivel és mennyiben lehetne azonban ezeknek a tömegotthonoknak a közösségi életét vonzóbbá, meggyőzőbbé, szervezettebbé tenni? Úgy gondolom, a népi kollégiumok tapasztalata segítségül hívható ebben a tekintetben.

Más vonatkozásban is. Állandó napirendi pont napjainkban az iskola integrálódása, az ifjúság életbe illeszkedésének, társadalmi beépülésének gondja. Ennek egyik módja az ugyancsak sokat emlegetett gyakorlati munka, a tapasztalás. Avagy Féja Géza szavaival: a diáknak már most, tanulóévei során meg kell szoknia, hogy adjon a társadalomnak. Csakhogy ez nem megy mindig könnyen. Jó szakember az lesz, aki jól tanul. A diák tehát csak tanuljon. De milyen lesz emberként? Kollektivista vagy egoista? Kollektivizmusra nevelni, a kollektívizmust átélteni, elfogadni csakis kollektívában lehetséges, s az is tény, hogy a közösségi életét vonzóbbá, meggyőzőbbé, szervezettebbé tenni? Úgy gondolom, a népi kollégiumok tapasztalata segítségül hívható ebben a tekintetben.

Igen érdekes következtetésekre jut Kardos László, amikor a népi kollégiumokat más, hasonló jellegű intézményekkel hasonlítja össze:

„A népi kollégiumok mozgalmi, potenciálját minden más [...] diákszervezettel szemben messzire kiemelte az, hogy mind az egyes kollégiumok, mind a kollégiumi szövetség autonóm demokratikus közösségek voltak, kollektív öngazgató, önevelő intézmények, amelyeknek belső kohéziója, közösségi összetartása, öntudata, tettekkészsége, hatékonysága, ütőképessége erősebb volt bármilyen más alkalmi ifjúsági csoportosulás [...] egyesület belső szolidaritásánál és társadalmi tevékenységénél.“

Ma, amikor a diákság, az iskolák öngazgató, önevelése — miként szerte a világon — nálunk is napirenden van, úgy vélem, érdemes elgondolkozni az előbbi megállapításon.

Külön érdeme *A népi kollégisták útja* című kötetnek, hogy temérdek dokumentumot közöl, átgondoltan, megfontoltan, tudatosan. Mint minden, valaha

jelentős mozgalomról, a népi kollégiumokról is ma sokat írnak, beszélnek, emlékeznek Magyarországon tudományos ülésszakon éppúgy, mint poharazgatás közben. Adomák, mondák, legendák keletkeznek, s ilyenkor elkerülhetetlenül kirobannak a viták a szenvedélyes védelmezők és a támadók, a „hívők“ és a kételkedők között. S kérdéses, hogy e sokrétű szűrőn át az egykori kollégiumok üzenete miként ér el a mához, milyen képet nyújt a múltrol, s az mennyire felel meg a hajdani valóságnak. Ez utóbbi könyv a lehető legmegbízhatóbb kútfőnek mutatkozik: kevés benne a magyarázat, de sok a tény. Egykori naposkönyvek, jelenléti ívek, jelentések, jegyzőkönyvek, leltárak, naplók, újságcikkek (barátiak és ellenségesek), kérvények, kiáltványok, beszámolók, főlészólalások, listák, számadatok, fényképek, alkalmi rajzok, horthysta rendőrségi nyilvántartó lapok s más dokumentumok bizonyítják mindennél hívebben, mi volt a népi kollégiumok mozgalma.

A *népi kollégisták útja* című kötet (a tanulmányt írta és a táblázatokat szerkesztette Tánzos Gábor) a tényérvelés, adatbizonyítás útján még tovább megy, és kérdőívek alapján statisztikai módszerekkel méri föl, honnan indultak el egykor a népi kollégisták, s napjainkra hova jutottak, milyen képzettséget nyertek, hol dolgoznak, milyen társadalmi tevékenységet fejtenek ki, és hogyan tekintenek vissza kollégista múltjukra, avagy miként vélik hasznosítani a kollégiumok örökségét — ma. Nincs terünk bővebben elemezni a megtett utat vagy a vélekedéseket, csak annyit mondhatunk: bármely mozgalom büszke lehetne arra a pályáivra, amelyet a hajdani kollégisták bejártak. És arra a ragaszkodásra, amely ma, három évtized múltán is kicsendül emlékezésükből. Ha a puding próbája az, hogy megeszik, a nevelés próbatétele maga az élet: miként állják meg a helyüket az iskolából kiképzült tanítványok? A népi kollégiumok „utóélete“, a kollégisták útja fényesen igazolta neveltetésük helyességét.

Figyelő szemünk látköréből ezért sem szabad kihagynunk a népi kollégiumok adott korban gazdag tapasztalatot szerzett, jól bevált gyakorlatát.

Herédi Gusztáv

A társadalom és a természeti katasztrófák

Azon a langyos, koratavaszi estén, amikor Bukarest és Craiova alatt megmozdult a föld, s több mint másfél ezer embert temettek maguk alá a romok: a magasházak felsőbb emeletein — mint Keletközépeurópa-szerte mindenütt — Budapesten is táncot jártak a csillárok.

Marokkó és Macedónia, Nicaragua és Kelet-Törökország, Kína és Észak-Olaszország és annyi más pontja után a világnak, ahol földrengés, árvíz, aszály, tűzhányókitörés vagy más természeti katasztrófa pusztított, most a közvetlen szomszédságunkból kaptunk jelzést.

Az üzenet megfejtéséhez, úgy gondolom, jelentős segítség Ian Burton, Robert Kates és Gilbert White professzorok könyve: *The Environment as Hazard* (A környezet mint kockázat). Az 1977 végén megjelent könyv szerzőinek engedélyével a kézirat 1975 tavaszán lezárt nyers fogalmazványából idézek részleteket, s kísérlek meg néhány következtetést levonni.

Az elemzés annak az igen széles körű tudományos együttműködésnek

az eredményeire támaszkodik, amely az UNESCO és a Nemzetközi Földrajzi Unió támogatásával folyt a témáról (a kutatásokat összehangoló bizottság munkájában a szocialista országok tudósai közül I. P. Geraszimov szovjet akadémikus és Stanislaw Leszczycki professzor, az LTA Földrajzi Intézetének igazgatója vett részt). Így is sok országból s többféle katasztrófáról hiányzanak a pontos adatok. Némelyik természeti csapásnak a meghatározása is vitatott, például hogy hol a határ az adott helyen szokásosnak tekinthető „szárazság“ és az „aszály“ között. Nincs pontos módszer annak kiszámítására sem, hogy milyen előnyök származnak abból, ha gazdaságilag értékes veszélyzónákban nem számolják fel a településeket, nem szüntetik be a termelést.

Mindezekkel a megszorításokkal azonban a szerzők becsléseiből egybeálló helyzetképet tényként fogadhatjuk el.

Eszerint az elmúlt harminc év alatt a különféle elemi csapások következtében évente átlag 250 ezren haltak meg (többben tehát, mint például Kolozsvár teljes lakossága); a keletkezett anyagi kár évi átlaga pedig 40 milliárd dollárt tehető.

A számba vett események közül leg-

gyakoribb az árvíz (40%), a trópusi vihar (20%), a földrengés és az aszály (15-15%). A katasztrófák mérete szélsőségesen eltérő: annak a ciklonnak például, amely 1970 novemberében a Gangesz deltavidékén, Bangla Deshben tombolt, egymagában több mint 200 ezer halálos áldozata volt; az „Ágnes” trópusi vihar okozta kár (1972 júniusában az USA-ban) 3 és fél milliárd dollárra rúgott.

A halálos áldozatok 95%-a a fejlődő országok lakosai közül került ki. Az anyagi kár $\frac{3}{4}$ -ét az iparilag fejlett országok viselték ugyan — ahol több gazdasági érték halmozódik fel, ott a kár is tetemesebb —, ám viszonylagosan anyagilag is a legszegényebb országokat érte érzékenyebb veszteség: némelyiküket egyetlen katasztrófa nyomán akkora, amely több évi nemzeti jövedelmüket meghaladta.

Harminc év idősoraiból tendenciákat is kiolvashatunk. Az alaptendencia pedig az, hogy a vizsgált időszakban

— annak ellenére, hogy a katasztrófák gyakoriságának és fizikai méretének a mutatói *állandók* maradtak,

— (és annak ellenére, hogy a *műszaki fejlődés* robbanásszerűen felgyorsult, s ennek jegyében a legtöbb ország az elemi csapások kivédésére is nagyobb erőfeszítéseket tett, mint bármikor:

a ritkán előforduló és végletes méretű katasztrófák áldozatainak száma és anyagi kártétele is *növekedett*. Éspedig legalább annyira gyorsan, ha ugyan nem gyorsabban, mint a világ népessége és gazdagsága.

Ez a tendencia, ha csak az eddigi mértékben mélyül is tovább, nyilvánvalóan egyike a legnyomasztóbb fenyegetéseknek, amelyek az emberiségre árnyéklnak. S annál is inkább, mert három, korántsem elképzelhetetlen esetben példátlan következményei lehetnek:

akkor, ha ugyanazt a helyet egyszerre sújtaná több, nagyméretű természeti csapás;

akkor, ha a világnak egyszerre több pontján úgy állanának elő nagyméretű katasztrófák, hogy ez (vagy háború, akár „csak” helyi háború is) megbénítaná a nemzetközi segítségnyújtás gépezetét;

és akkor, ha a környezetszennyezés világméretű változásokat okozna a légköri, a hőmérsékleti viszonyokban (vagyis ha az *elemi csapások embertől származó folyamatokkal* halmozódnának).

Hogyan történhetett, hogy, miközben egyre hatósabban ellenőrizzük, befolyásoljuk a megszokott természeti folyamatokat, a természet *végletesen rendkívüli* eseményeivel szemben sebezhetőbbé váltunk?

Hogyan fordítható meg ez a tendencia?

Az, hogy az iparosodás, a városiasodás,

a túlnépesedés mind több embert s értéket egyre koncentráltabban tesz ki a katasztrófáknak, csak részben magyarázat a paradoxonra. Ez olyan adottság, amin aligha változtathatunk.

Azokat a stratégiákat kell gyökeresen felülvizsgáljunk, amelyekkel a változó társadalom a természetet alakítja, s közelebről: amelyekkel a természeti csapásokra, azok kockázatának a növekedésére reagál.

Bármilyen geofizikai és biológiai folyamatok idézik is elő a különböző katasztrófákat, a társadalom szempontjából egyetlen veszélyegységet jelentenek. Ezért olyan stratégia kialakítására kell törekedni, amely *valamennyiükre* vonatkozik (cross-hazard strategy). S minthogy az embertől származó környezeti ártalmak „elemi” csapások forrásaiává válhatnak, s a kétfelé kategorizált ártalmak következményei kölcsönösen felerősítik egymást, a természeti csapásokkal szembeni átfogó védekezést szorosan össze kell hangolni a *környezetvédelemmel*.

A műszaki védekezés megoldásainak tökéletesítése bármily fontos is, önmagában nem elegendő. A holland és német mérnökök tervezte radarhálózat például hiába jelezte előre időben a ciklon közeledtét a Bangla Desh-i hatóságoknak, a vészhír — megfelelő információs mechanizmus híján — a deltavidék lakosaihoz későn jutott el. Az amerikaiak a rádió, a tv útján idejében értesültek az „Ágnes” közeledtéről. De a többmilliárdos kárt csak az előzhette volna meg, ha a biztosítási feltételek más művelési ágak bevezetésére ösztönözték volna a ciklonok által máskor is sújtott vidékek farmereit. Olyan műszaki védőberendezések, amelyek megszokott méretű veszélydelmeket sikerrel hárítanak el, egyenesen súlyosbíthatják a rendkívüli méretű csapást. A töltések például, ha átbukik rajtuk a víz, lassítják az ár levonulását.

A tanulmány nem javall recepteket. Arra ösztönöz, hogy ne csak az új műszaki eszközök bevezetésének lehetőségeit, hanem az *elméletileg lehetséges alternatívák teljes sávját áttekintve* válasszuk meg a természeti és társadalmi adottságainknak leginkább megfelelő stratégiát.

Ehhez azzal kínál aligha túlbecsülhető módszertani tájékozódást, hogy — önmagukban is érdekes példák, esettanulmányok egész sorára utalva — a természeti katasztrófákra való egyéni és közösségi reagálások tipológiáit (mintegy a *fenomenológiájukat*) vázolja fel, és a *világtörténetét* tekinti át. *Distanciából* segíti látni helyzetünket, gyakorlatunkat, esélveinket.

Érintőleg sem részletezhetjük itt, hogyan osztályozzák a szerzők a tényleges

és lehetséges válaszokat a csapások paszszív elfogadásától a károk szervezett enyhítésén-megosztásán át a megelőzés műszaki, illetve városi és területi jellegű tervezési kísérleteiig, mint ahogy azt sem, hogy a reagálások milyen csoportosításait tartják jellemzőnek a törzsi, az agrár, az iparosodó, az ipari és a „posztindusztriális” társadalmakra: milyen kritikus csomópontokon keresztül vonják meg az eddig ismert stratégiák fejlődésvonalát.

A témával foglalkozó szakemberek bizonyára a mi országainkban sem késlekednek majd a könnyű gondos, kritikai értékelésével, az illetékes döntéshozók pedig mérlegelni fogják, hogy a belőle levonható gyakorlati tanulságok hogyan értelmezhetők a szocialista tervgazdálkodás körülményei között.

De a gondolatmenetből olyan következtetések is adódnak, amelyek magáról a *condition humaine*-ről alkotott képünket módosíthatják számottevően. Ezeket a következtetéseket *mindnyájunknak tovább kell gondolnunk*.

— A természeti katasztrófákban évtizedek óta a „bosszús egeknek ostorait” sejtették az emberek, s még egy olyan kortárs humanista is, mint Konrád György városlapítója, a kaotikus erők „ellenforradalmát” látja bennük a ráció ellen. A katasztrófákat előidéző természeti folyamatok tudományos feltárása, bármily fontos is a védelmi technikák tökéletesítésének megalapozásához, önmagában nem oldja fel a végzetes kiszolgáltatottság közérzetét. A fordulat — a mozgósító fordulat — attól várható, ha azt is megértjük, hogy az „elemi” csapások *társadalmi tények* is: némelyiküknek a keletkezésében is, lefolyásukban s következményeik kibontakozásában pedig mindegyikükben ott az emberi, a tőlünk-is-függő tényező. (A *betegségeket* is azóta látjuk valóban gyökeresen másképp, mint eleink, amióta a közegészségatan anatómiai magyarázatukat kiegészítve társadalmi meghatározottságukat is feltárta.)

— A környezetvédelem az elmúlt másfél évtized alatt az emberiség legfontosabb feladatai sorába nyomult. Mélyen a köztudatba vésődött — de közhelyé leegyszerűsítve: nem akarunk „szolgáiban függni” a természettől! Ha viszont kíméletlenül „le akarjuk gyógyzni”, önmagunk alatt vágjuk el a fát. „Partneri” viszonyt kell hát kialakítanunk vele. A környezetvédelem és a természeti katasztrófákkal szembeni védekezés szoros összefüggését felismerve drámaiban, dialektikusabban látjuk ezt a tézis—antitézis—szintézis sort. Egyszerre, egymásból következően igaz, hogy „a hal Jónásnak fáj, Jónás a halnak”. Ezt tudva kell úgy utaznunk a halban, a hallal,

hogy eljussunk Ninivébe, és Ninive megmeneküljön.

— Szakosított, vagyis rutinfeladatok megoldására létrehozott szervezetek meghatározásuknál fogva nem mérkőzhetnek meg előre nem láthatóan rendkívüli eseményekkel. A katasztrófákra való legkitűnőbb *szakmai* felkészülést is ki kell hogy egészítse az *egész társadalom* készenléte a velük szemben szükséges „általános mozgósításra”. Az elemi csapások „közegészségatan”-ának lényege éppúgy nélkülözhetetlen eleme az alpműveltségnek, mint az elsősegélynyújtáshoz szükséges minimális orvosi ismeretek és a „tudni hogyan”.

— A természeti katasztrófák növekvő kockázata új, súlyos teherpróba elé állítja a nemzetközi együttműködést, s egyben kiváltságos alkalom annak erősítésére. Az ENSZ 1972-ben Genfben külön hivatalt állított fel a segélyakciók összefogására (Office of Disaster Relief), de a megelőzés világméretű stratégiáinak kidolgozását éppúgy nem várhatjuk ettől a hivataltól, mint a Vöröskeresztől a leszerelés biztosítását. A tanulmány a tudományos és államközi együttműködés eddig kiaknázatlan lehetőségeinek egész sorát körvonalazza. (A kisebb országok különösen is érdekelték például egy olyan nemzetközi pénzalap létrehozásában, amely a katasztrófákárok megtérítő nemzeti biztosítási rendszerek *viszontbiztosítója* volna. A károk ugyanis akkorák, bekövetkeztek időpontja pedig annyira bizonytalan, hogy egy valóban egyetemes — mindenkire és minden elemi csapás teljes kártételére vonatkozó — biztosítási rendszer költségeit magukban a legnagyobb s leggazdagabb országok sem tudnák könnyen előteremteni.) Végül soron azonban, ahogyan egy-egy országon belül: nemzetközi szinten is csak akkor lesz hatásos, rugalmas, hiteles az intézményes felkészülés, ha mennél szélesebb rétegeknek arra az emberi szolidaritására támaszkodik, amely nem ismer megkülönböztetést és határt.

— A katasztrófák óriási *integráló* erőket szabadítanak fel. Később mégis (jobb pillanatainkban — vagy újabb katasztrófák dőbbenünk csak rá, hogy milyen gyorsan) napirendre térünk a történetek fölött. Ha csak annyira *állandó* gondjává lenne a katasztrófák kockázata a közérdeklődésnek, mint a környezetvédelem: ezek az integráló erkölcsi erők egyenletesebben táplálnák, más közös gondok megoldását is elősegítve, az emberiség szellemi energiaháztartását. Ehhez azonban, bármennyire szükséges is, nem elég informáltabbaknak lennünk a természeti katasztrófák társadalmi meghatározottságáról. Ezt az alapvető felismerést filo-

zófiailag is fel kell dolgozni. S mert ha valamiben, hát a katasztrófákkal szemben kategorikus imperatívuszok egyesítenek minden ép lelkű embert, lehet a katasztrófák értelmezése termékeny téma — a különböző világnézetek közti párbeszédben is.

(White-ék könyvének egyik legnagyobb érdeme a közérthetősége; a könyv rövidített változata úgy szolgálhatna közös nevezőül a természeti katasztrófákról a különböző országokban folyó ismeretterjesztés összehangolásánál, ahogyan René Dubos és Barbara Ward negyven-egynéhány nyelvre lefordított *Only One Earth*-éről biztosra vehetjük: bármely ország polgára s bármely szakma művelője is a beszélgetőpartnerünk, ezt a könyvet olvasta, ha csak valamelyest is érdeklik a környezetvédelem kérdései.)

Másnap mit is tehattünk volna mást, romániai barátaink, mint hogy osztottunk a gyászotokban, bámultuk a helytállásokat — és szerettük volna nemcsak a szívünkre venni terhetek-gondotok, hanem a vállunkra is.

Ahogy talpra állottatok a rátok zuhant iszonyatban, önmagán meszszé túltaló hozzájárulás a válaszhoz a roppant kérdésekre, amelyeket — lenyűgöző rendszerbe foglalva, de — végül is nyitva hagy az itt idézett tanulmány. A teljes választ, az emberiség és az emberség választát, éljünk bárhol a világon, együtt kell keresnünk, érlelnünk, kimunkálnunk. Azoknak, akik térben is, lélekben is közel vagyunk egymáshoz, kivált-keppen is együtt.

Szesztay András

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

ÚJ UTAKON A „DocB“

A *Documenta Bartókiana* legutóbbi, ötödik kötetével új sorozatot indított az MTA Zenetudományi Intézetének keretében működő Bartók-Archívum. Nemcsak a szerkesztő személye új — az első négy kötetet gondozó D. Dille után Somfai László —, hanem legfőképpen a szerkesztés, amely az életrajzi dokumentumok közlése mellett az eddiginél nagyobb gondot fordít az alkotás kutatására, az írásos dokumentumok mellett a Bartók-mű hangzó dokumentumait is bevonja a kutatás körébe, és a napjainkban megjelenő Bartók-irodalmat is rendszeresen számba veszi — hogy csak a legfeltűnőbb újításokat emeljük ki.

A 224 lap terjedelmű (számos betét-, illetve műmellékletlapot is tartalmazó) „füzet“ főanyaga egy kritikai szövegközlés. Somfai tizennégy Bartók-írást tesz közzé, 1920—1921-ből, amikor Bartók gyakran írt aktuális zenei kérdésekről a legfontosabb külföldi szaklapokba. Egyesek most jelennek meg először a posztumusz Bartók-irodalomban (döbbenetes olvasmány például az itt első ízben újrainyomott *Hungary in the Throes of Reaction* című összefoglalás a háború előtti és a háborús, a szocialista és a kommunista forradalmat, majd pedig az ellenforradalmat megélt Magyarország zenei életéről!). De az ismert szövegek is új oldalukról mutatkoznak meg Somfai jegyzeteivel, illetve az itt első ízben közölt kéziratok fogalmazványok tükrében, amely utóbbiak olykor lényegesen különböznek a megjelent szövegtől (leginkább A „ma“ zenéje esetében). Somfai példamutató módszerességgel választja külön a szövegtípusokat (magyar fogalmazvány, német fogalmazvány, magyar fogalmazvány Bartók saját német fordításában, Bartók német tisztázata stb.), s egyáltalán: közlésének tudományosságával új minőséget, új igényeket honosít meg a Bartók-szövegek közreadásának gyakorlatában. Felmérhetetlen értékű, az egyetemes zenetudomány viszonylatában is alighanem párhát ritkító tett volna részéről, ha megteremtén, ezen a tudományos szinten, a Bartók-írások valamennyi változatot felölelő, teljes kritikai kiadását!

Lampert Vera a Bartók-hagyatékban fennmaradt kortársi zeneművek jegyzékét közli. A kortársi szót természetesen nem értékítéletet involváló stilisztikai, hanem időrendi értelemben használja, így 569 tételt felsorakoztató jegyzékét meglehetősen felduzzasztják a XIX. századot idéző címek (Glazunov!). Mindazonáltal: a jegyzék olvasmányos (!), és nem kevésbé jellemző Bartókra! Az avatlatlant ugyancsak meg-

lepi, hogy milyen kevés címmel szerepel itt a század sok nagy személyisége (teljeséggel hiányzik Berg vagy Honegger alkotása, alig néhány mű képviseli Webernt vagy Szkrjabinnt), ám annál több a kevésbé ismert vagy éppenséggel ismeretlen, Bartókhoz bizalommal forduló török, ukrán, délszláv, amerikai stb. zeneszerzőtől kapott kotta. Kijegyeztük, hogy milyen román zenét őrzött meg Bartók. Íme: Sabin V. Dragoi öt füzetnyi zongorazenéjét és dalait, Enescutól a *II. hegedű-zongoraszonátát*, a zongora-oeuvre-ből az op. 5-öt és az op. 10-et, Stan Golestantól egy füzetnyi népdalfeldolgozást, Francisc Hubictól egy vegyeskarra feldolgozott liturgiát, Kiriactól az *Ingerul a strigat* mellett dalokat és sok népdalfeldolgozást, Filip Lazár két kamara- és két zongoraművét (különösen meleg ajánló szavakkal), Ioan R. Nicola népdalfeldolgozásait és egy Nottara-zongoraművet.

Sokkal szűkebb Demény János közleményének a köre. A Bartók-életrajzkutatás úttörője ez alkalommal a zongoraművész Bartók repertoárján szereplő kortársi zenét foglalta jegyzékbe: Bloch, Casella, Debussy, Dohnányi, Kodály Emma és Zoltán, Milhaud, Ravel, Reger, Roussel, Schoenberg, Stravinsky, Szendy, Szymanowski, Weiner idevágó műveit és azok valamennyi Bartók-előadását (dátumok szerint is, az esetleges közreműködők megnevezésével). A felsoroltak közül egyesek alkotásával a zongorista Bartók csak alkalmilag találkozott; több művet többször csak Debussytól, Kodálytól, Raveltől és Stravinskytól játszott. Hazai vonatkozást a közlemény helységnevsora tartalmaz, amelyből kiderül, hogy hány városunkban volt Bartók a kortársi zene szálláscsinálója: Aradon, Brassóban, Bukarestben, Kolozsvárott, Máramarosszigeten, Nagyváradon, Sepsiszentgyörgyön, Szatmáron és Temesvárott.

Lampert második közleménye Bartók alkotói műhelyébe nyújt tanulságos betekintést. A *II. vonósnyegyes* harmadik tételének Kodály Zoltánné hagyatékában fennmaradt vázlatát dolgozza fel példás tudományossággal. A szakma szűkebb körén kívül is érdeklődésre tarthat számot néhány általánosabb alkotáslelektani következtetése, például az, hogy Bartók már a felvázolás kezdetén tökéletesen tisztában volt a forma egészével, a terjedelemmel s az azon belüli arányokkal, vagy hogy a leírást nem folyamatosan végezte, hanem — például ez esetben — a 141 ütemnyi tétel 47. üteménél kezdte el, s csak később írta le a kezdetet.

Somfai következő tanulmánya Bartók előadói szerialitását boncolgatja az *Este a székelyeknél* alapján. A (magyarul már 1973-ban megjelent s nagy feltűnést keltett) írás a közismert mű két, Bartók gondozta kiadását és két, Bartók játszott lemezfelvételt veti össze, utóbbiakat olyan aprólékos lejegyzések alapján, amelyekhez fogható nem ismerünk. Ohatatlanul Bartók példája jut eszünkbe: ahogy ő hallgatta újra számtalanszor a felvett népdalt, hogy az emberi fül által kihallható legapróbb díszítéseket is az elérhető legpontosabban rögzítse, nem csekélyebb tudományos szenvedéllyel hallgatta és rögzítette Somfai Bartók rubatójának végtelenül finom árnyalatait. Bartók megoldásainak magyarázatában Somfainak sikerül különválasztania a tipikust, a szokásost és a kivételest. Közleményét bölcs figyelmeztetéssel zárja: nem azért írta le ilyen aprólékosan Bartók rubatóját, hogy a zongoristák ebből tanulják meg a bartókos előadást!

A kötet utolsó szerzője, Breuer János három Bartók-könyvről közöl recenziót: Ujfalussy monográfiájának angol és orosz kiadásáról (1971), Benjamin Suchoff *Mikrokozmosz-kalauzáról* (1971) és Benkó András *Bartók Béla romániai hangversenyei* című kötetéről (1970). A három terjedelmes, sokszempontú recenzió közül az utóbbi a legrövidebb — de a legegységesebben pozitív is. Breuer, aki Ujfalussy professzor könyvében tárgyi hibákat talál, Suchoffot pedig bibliográfiájának hiányai és felesleges tételei miatt súlyosan elmarasztalja, a kolozsvári zenetörténész teljesítményét csak méltatni, dicsérni tudja.

A kötet anyaga mintegy öt évvel ezelőtt állott össze, azóta vár megjelenésre. A szerkesztői előszó jelzi, hogy a késleltető akadályok elhárultak, és ezután a *Documenta Bartókiana* rendszeres megjelenésére számíthatunk. Szeretnők, hogy az e számban megmutatkozott új erényeinek az irányába fejlődjék tovább. Ami nem lesz könnyű — tekintettel a most, az új sorozat beindításakor állított mérce magas szintjére. (*Documenta Bartókiana. Heft 5. Neue Folge. Herausgegeben von László Somfai. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977.*)

L. F.

LATINOVITS ZOLTÁN

Ha semmit nem tudnánk róla, ebből a füzetből, amely *A színesz arca* sorozat 2. kiadványaként jelent meg (Ablonczy László szerkesztésében), lehetetlen volna nem kiérezni emberi és művészi nagyságát. „Megsiratni való, hogy mint a

többi veszélyes sorsú zsenit, őt sem tudtuk megtartani" — írja Illyés Gyula. Kondor Béla, Latinovits, Nagy László, ez a három név, nagyjából egy nemzedékből, az utóbbi két évtized magyar művészetéből így, de nemcsak így kerül egymás mellé tudatunkban, személyes emlékeinkben vagy a műélvezői gyakorlatban.

Terjedelméhez képest rendkívül koncentrált, szöveg- és képi információkban gazdag ez a vallomásgyűjtemény; Illyés, Nagy László, Apáti Miklós verse, Sütő András, Páskándi, Pintér Lajos, Czine Mihály, Alexa Károly prózában írt emlékezése mellett a legizgalmasabbak a pályatársak, színészek (Darvas Iván, Dayka Margit), operatőr (Illés György), filmrendezők (Kovács András, Fábri Zoltán, Huszárik Zoltán) Latinovits-idézései. Darvas Iván szerint „korunkban Latinovits volt ama pokolbéli dudás, ő volt a Hamelni patkányfogó, akinek varázsfuvolájára egyaránt hallgattak állatok és gyerekek, ő volt a varázsló, aki helyettünk is vállalta és teljesítette a sötét szerződést az alvilágiakkal, a démonnal. Csakugyan ő volt Dr. Faustus személyesen.” Fábri Zoltán (az *Isten hozta, őrnagy úr!* — vagyis a *Tótek* filmváltozata —, a *141 perc a Befejezetlen mondatból* és az *ötödik pecsét* rendezője) a Latinovitsról terjesztett híreszteléseket cáfolja: „Róla az emberek életében még több rosszat elmondtak, mint másról, valószínűleg azért, mert jelentékenyebb volt náluk. Sokan összeférhetetlennek tartották, hisztérikusnak, közönségre nem valóknak. Nem igaz. Minden tette, minden kötözködése, minden indulata, minden sistergő dühe — bármikor, bármilyen körülmények között — mindig a közönség ügyében s mindig a jobbítás érdekében lobbant. Gyűlölte a középszerűt, a langyost, az elzsisrosodott agyú tunyaságot, a rosszabba-belenyugvást.” Lényegileg-közösségi szellemét, művészi alázatát, munkacentrikusságát emeli ki Kovács András (a *Hideg napokban*, a *Falakban* és a *Magyar ugaronban* dolgoztak együtt): „Renggeteg segített nekem nem feltétlen a szöveg — vagy beállítások változtatásával. Az ő jelenléte teljes jelenlét volt. (Az a tapasztalatom — ami mindig kiborít —, hogy a színészek öt óra körül már az órájukat lesik.) Ő fantasztikusan a szerepre koncentrált, megszűnt számára a külvilág. Passzív befogadó volt, ettől maximálisan formálható. A munkában való aktív részvétele sok ötletet hozott, remek, csak tőle kapható arcintorokat, mozdulatokat. S mindez kontroll volt számomra, hogy valóban együtt dolgozunk. Ami engem izgat a világból, az a cselekvő ember, aki próbál változtatni. Ő is ilyen alkat, ezért tudtuk megérteni egymást. Erős volt benne a jobbító szándék, ami a színészi foglalkozásnál igencsak jellempróbáló tulajdonság.”

Végül idézzük magát Latinovitsot, egy levélrészletet 1966-ból (a címzett Jancsó Miklós):

„Embernek kell maradni.

Ezért a művésznek erősnek, boldognak kell maradnia, a kietlen és kies számok világában. Életet kell teremtenie, az élető tüzet kell élesztenie, a remény gyógyító fényét sugározni az ember felszabadulásának és meggyalázásának heroikus és korcs korszakában. Fel kell mutatnia a szolidaritás, a barátság és a boldogság megvalósítható erejét és eredményét.

Ez pedig sugárzás és hit kérdése, ami csak az emberi húrendszert mindhárom pólusán játszva fejezhető ki.

Tehát én, mint színész-alkalmazott vagy alkalmazott színész, a magam természetességét akarom élni a filmekben is. Azt az életet, mely a munkában, szerelemben, eszméletben, nyárban, őszben a természet állandó dialektikus lüketését, a születés-elhalás örök-hullámmozgását követi. Alkalmasak csak akkor lehetünk egy intellektus dialektikus ellentmondásainak igazolására mi színészek, ha az ember természetesszülte ősz-szenvedélyével: az ezer felé figyelő, az ezer ösztönű gyerek frissességét, csodálkozó-töprengő, boldogságot akaró, életet őrző gyerek játékát konzerváljuk szakmánkban. Mert ugyanazt az életet éli váltakozó viszonylatokban — hivatásának, munkájának, »boldogulási együttathójának«, »beilleszkedési faktorának« megfelelően az állampolgár: a mi életünk embere.

Szenvedély, szenvedély, szenvedély.

Zene, zene, zene.

Nem tudok elvontan létezni. Nem lehetek nonfiguratív sakkfigura. Tudom a boldogságot és tudom annak csekély részét: a boldogtalan törtséget magamban. Ez a dolgom...“

A színpad halhatatlanjáról kevesebbet tudom meg e kiadványból, mint a filmszínészről és emberről, a szövegért azonban némileg kárpótolnak a kitűnő (színházi) fotók, különösen a Latinovits—Ruttkai kettősről készültek. De érdekes Márkos Béla írása is a debreceni évekről, amikor a színész úgy érezte, közösségen él. (*MOKÉP. Budapest, 1977.*)

K. L.

PILINSZKY JÁNOS: BESZÉLGETÉSEK SHERYL SUTTONNAL

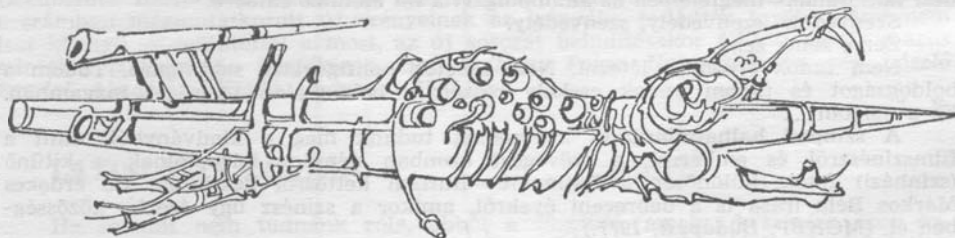
„... a költészetnek, ha csakugyan költészet, igazi közege a jövätehetetlen.“ Ezt Sheryl Sutton mondja, de Pilinszkyt fejezi ki. Ritka és szükséges szerepcserre: költő tolmácsolja a színésznő világüzenetét. Robert Wilson *A süket pillantása* párizsi előadásában Sheryl Sutton súlyos, sötét, gyönyörű hallgatásával: főszereplő. Ő a Csend. És mit ábrázol a csend? Feszültséget? Haladékokat? Az időt? „Wilson megtalálta azt, amit a lábbetegnek látnak, és a depressziósok is el tudnak viselni“... „A darab mozdulatlanul áll a múlt, pontosabban a minőség tenyerében.“ Ez a „jelenlétvesztés“ (Sutton), „mintha mondatainkból eltűnt volna az állítmány“ (Pilinszky), megvalósítja azt, *ami nem történik meg*. „A világból így vált mintha... Hol vagyunk már a hiánytól!“ Valóban. A semmi kérdés volt, választ várt, meg is kapta. Ez volt a kétségbeesés, „Beckett világvégi madzaghúzása“. Aztán a kétségbeesés is a jelenlétüket veszített tárgyak leltárába került, s ott is marad, amíg nem jön valaki, aki ráér rendszerezni a kétségeket, amelyek minduntalan összekeverednek a bizonyosságokkal az újszülöttektől és túlélőktől benépesített világban.

„[...] A háború után szinte évről évre tanúi lehettünk egy már-már biológiai találynak beillő jelenségnek. A fiatalság tömegében vált tehetségessé vagy legalábbis fogékonnyá és érzékennyé, különccé és hallgattaggá. Mi történt? — vetődött föl valamennyiünkben. Magánhasználatra még elméletet is fabrikáltam a szokatlan tünemény magyarázatára. Azelőtt — gondoltam — csak a tehetséges egyes embernek volt ereje a konvencióktól időről időre megkövesedett világot először lerombolnia, majd eredendő frissességében újra fölépítenie magában. Most másról van szó. A világ ma a fiatalság, méghozzá az egész fiatalság szeme láttára omlott le, mint Babel tornya vagy Jerikó falai. Velük kapcsolatban épp ezért az embernek nem annyira a zseniális egyén, mint inkább a zseniális szituáció jut eszébe, amibe mindannyian belekényszerülünk, gyengék és erősek, tehetségesek és tehetségtelenek egyaránt. Mi lesz velük, mi lesz belőlük? Futja majd erejükből fölrakni a világot, amit nem ők romboltak le? Vagy az lesz sorsuk, ami régen a féltehetségeké, a derékba tört lángelméé volt, akiknek erejéből csak a munka felére futotta.“

„Ezekről a fiúkról és lányokról csak ti hiszitek, hogy nem tudják, mit csinálnak. Pedig ti vagytok, akik nem ismeritek a zaj és az anyag elviselhetetlen nyomását. Az a szeplős fiatalember, aki a tizedik emeleten ül és reggeltől estig sose látott bábszínházat ragasztgat, miközben legföljebb bekap valamit, vagy az orrát fújja ki, nemcsak az anyagról és a zajról, de a csöndről és a munkapadról is legalább annyit tud, mint a legszófukarabb középkori paraszt a földről meg a hetivásárról.“

„A bűnözők az, hogy ti az ilyenfajta »mesterfiúkra« mindig csak ezért vagy azért figyeltek föl, pláne, ha a világ más tájáról jönnek. A mi bűnünk viszont, hogy föl se figyelünk rájuk. Tőlünk örökre vidéken vagy az emeleten maradhatnak. Hát ezért kéne a csönd, mint a tavaszi zápor.“ (*Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1977.*)

Sz. J.

Simon Sándor rajza